

Aquest article ha segut possible gràcies a una Ajuda a la investigació de l'Institut Valencià d'Estudis i Investigacions (IVEI).

ORIGENS DE L'EMPRESA SEGARRA

Evolutivament les comarques de Castelló han devanat des d'abans del segle XVII per la producció d'espardenyes, iniciada amb una comercialització d'àmbit local i una fabricació de tipus artesanal. Com és característic del model econòmic valencià, aquesta producció es basà i es desenvolupà amb l'agricultura, que permetia diversificar l'activitat econòmica en altres ocupacions. Geogràficament els centres on va destacar la producció d'espardenyes dins les comarques castellonenses van ser la Vall d'Uixó, Forcall, Traiguera i Castelló.

Aquesta producció d'espardenyes dins les comarques castellonenses no es pot explicar sense fer referència a la important producció de cànem que, especialment al segle XVIII, constituïa una de les activitats econòmiques més importants d'aquest àmbit geogràfic. Aquest cultiu va ser especialment impulsat per la Corona espanyola que, en fit de la seua jurisdicció de reialeng, va establir l'obligatorietat del seu cultiu als camperols per destinar-lo a unitats militars, com l'Arma de Reial.

La disposició de cànem per part dels camperols castellonencs, el que feia a les cogències senyoriales, afavorí l'aparició en aquestes localitats de xicotets tallers i del treball a domicili, creant poc a poc la figura del camperol que dedica part del seu temps a la fabricació d'espardenyes, encara que també d'altres productes com teixits i sogues, així com, més endavant, la figura del treballador que tendeix a especialitzar-se en aquesta producció, deixant en un pla secundari l'agricultura i en un lent procés d'evolució i consolidació de noves estructures capitalistes.

FERNANDO PEÑA RAMBLA

*Introducció a la història de l'empresa Segarra de la Vall d'Uixó (1861-1952)*¹

«ESTUDIS CASTELLONENCS»

Nº 7 1996-1997, pp. 649-665

Aquest article ha segut possible gràcies a una Ajuda a la Investigació de l'Institut Valencià d'Estudis i Investigacions (IVEI).

ORIGENS DE L'EMPRESA SEGARRA

Econòmicament les comarques de Castelló han destacat des d'abans del segle XVII per la producció d'espardenyes², iniciada amb una comercialització d'àmbit local i una fabricació de tipus artesanal. Com és característic del model econòmic valencià³ aquesta producció es basà i es complementà amb l'agricultura, que permetia diversificar l'activitat econòmica en altres ocupacions. Geogràficament els centres on va destacar la producció d'espardenyes dins les comarques castellonenques van ser la Vall d'Uixó, Forcall, Traiguera i Castelló.

Aquesta producció d'espardenyes dins les comarques castellonenques no es pot explicar sense fer referència a la important producció de cànem que, especialment al segle XVIII, constituïa una de les activitats econòmiques més importants d'aquest àmbit geogràfic. Aquest cultiu va ser especialment impulsat per la Corona espanyola que, en ús de la seua jurisdicció de reialeng, va establir l'obligatorietat del seu cultiu als camperols per destinar-lo a utilitats militars, com l'Armada Reial⁴.

La disposició de cànem per part dels camperols castellonenques, el que fugia a les exigències senyoriales, afavorí l'aparició en aquestes localitats de xicotets tallers i del treball a domicili, creant poc a poc la figura del camperol que dedica part del seu temps a la fabricació d'espardenyes, encara que també d'altres productes com teixits i sogues, així com, més endavant, la figura del treballador que tendeix a especialitzar-se en aquesta producció, deixant en un pla secundari l'agricultura i en un lent procés d'avanç i consolidació de noves estructures capitalistes.

1. Les fonts utilitzades en aquesta investigació històrica son bàsicament les de l'Arxiu Segarra de la Vall d'Uixó, les de l'Arxiu Municipal de la Vall d'Uixó, les de l'Arxiu Municipal de Castelló i les de la biblioteca de la Cambra de Comerç i Indústria de Castelló.

2. R. VIRUELA, *La industria del calzado en la provincia de Castelló*. Societat Castellonenca de Cultura. Castelló, 1988; i "La industria de alpargatas en la Vall d'Uixó", en *Cuadernos de Geografía*, nº27. València, 1980; i J. CAVANILLES, *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia (1795)*. Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón. Castelló, 1991.

3. J. NADAL, "El desenvolupament de l'economia valenciana a la segona meitat del segle XIX: una via exclusivament agrària?", en *Recerques*, nº 19, 1987. També R. GARRABOU, *Un fals dilema. Modernitat o enderrement de l'agricultura valenciana, 1850-1900*. IVEI. València, 1985 i E. LLUCH, *La via valenciana*. València, 1976.

4. V. SANZ, *D'artesans a proletaris. La manufactura del cànem a Castelló. (1723-1843)*. Diputació de Castelló. Castelló, 1995.

Amb l'arribada del segle XIX la tradicional producció de cànem entrà en crisi amb la independència dels mercats americans, la crisi de l'Armada Reial i el triomf de la revolució burgesa, el que significava el tancament i l'obertura de nous canals de comercialització. Així, el mercat va anar liberalitzant-se i això suposà tant la llibertat de disposició del cànem (desaparició dels gremis, etc.) com la llibertat per substituir-lo per altres productes econòmicament més rendibles.

Malgrat tot, la producció de cànem i la fabricació d'espardenyes mantingueren el seu nivell, especialment la segona, gràcies a dos factors fonamentals: el consum generalitzat de l'espardenya com a calçat civil quotidià i la demanda de l'exercit. Així, a la producció destinada a l'ús civil s'afegia la d'un exèrcit que, a cada guerra, feia augmentar la producció. Això suposava una demanda àmplia i quasi segura que permetia a la indústria espardenyera tindre una adequada base de creixement, amb possibilitats, doncs, de perfeccionament, mecanització, etc.⁵

Totes les guerres, des de les carlines fins les campanyes africanes i americanes, suposaven un impuls a la producció i un èxit segur dels negocis espardenyers fins l'aparició del calçat de cuir, que s'imposà definitivament a l'espardenya en la dècada 1940⁶.

A poc a poc al llarg del segle XIX el cànem va anar perdent terreny front a la competència d'altres productes agrícoles més rendibles (cítrics, productes hortofrutícoles, etc.) i a l'aparició del jute, material que reduïa els costos en el procés de fabricació de les espardenyes.

L'aparició de la indústria espardenyera a les comarques castellonenques afavorí històricament la consolidació de les estructures d'una nova societat capitalista, en la que algunes classes socials, com assalariats i xicotets propietaris, tindran la necessitat de treballar tot o part del seu temps confeccionant espardenyes i guanyant-se un salari per viure, i altres com propietaris que, primer com a complement i després com a activitat fonamental, es dedicaran a organitzar, dirigir i comercialitzar la producció. El creixement d'aquestes forces productives portarà amb el temps als tallers, la producció domèstica i les fàbriques, un món ja capitalista on s'aniran formant classes socials que no tardaran a manifestar en les seues activitats i costums la defensa i, inclús, la lluita pel reconeixement i materialització dels seus interessos comuns.

Dins d'aquest marc històric és on hem d'entendre l'aparició i l'evolució dels negocis de la família Segarra. Silvestre Segarra Aragó, el fundador de l'empresa, va nàixer el 20 de març de 1861 a la Vall d'Uixó. Els seus orígens encara no són massa clars⁷, tot i que sabem que en 1882 es trobava fent el servei militar i que en 1885 es casà amb Teresa Bonig Salvador, començant a treballar com a espardenyer destajista, el que ens pot indicar que ja disposava d'un cert grau d'independència i autonomia, en el sentit de controlar el seu propi ritme de treball i gaudint de canals segurs de comercialització. Potser ens trobem ja davant d'un xicotet propietari amb una base econòmica suficient per poder alliberar-se del treball de la terra i dedicar-se a guanyar diners amb la confecció d'espardenyes.

Poc després de casar-se estigué en condicions d'independitzar-se totalment, establint el seu propi negoci. Això implicava l'existència de possibilitats comercials més o menys segures que es disposava a aprofitar, com era la utilització d'una ruta de punts de venda per les comarques properes i, especialment, per Aragó i Castella. Així, ens trobem amb un model d'inici d'industrialització semblant a l'analitzat per Josep M. Bernabé a Elda, on la creació de xicotets tallers que poc a poc s'aniran ampliant i consolidant, es deu a l'aprofitament d'aquest tipus de rutes per camperols acomodats, venent espardenyes als mercats locals utilitzant els seus propis carros⁸.

5. Des del final del segle XIX l'Estat espanyol es va veure inmers en continus conflictes bèlics, com el procés d'independència de les colònies americanes, la Guerra del Francés, les guerres carlistes, les campanyes africanes, la guerra de Cuba, etc.

6. R. VIRUELA (1988), op. cit.

7. Les fonts de les que disposem són molt parcials, ja que es tracta de memòries i recordatoris dels seus fills o de persones adictes a la seua empresa que l'admiraven.

8. Citat a J. MILLAN, "L'economia i la societat valencianes, 1830-1914. Les transformacions d'un capitalisme perifèric", en AAVV, *Historia del País Valencià*. Volum V. Edicions 62. Barcelona.

INTRODUCCIO A LA HISTORIA DE L'EMPRESA SEGARRA DE LA VALL D'UIXO (1861-1952)

Silvestre Segarra Aragó es va crear també la seua pròpia línia de carros, gràcies als quals podia establir contacte amb les firmes comercials compradores d'espardenyes i amb els distints mercats d'àmbit local i regional. El procés no finalitzava ací, sinó que comprava farina en les terres castellanes i es portava per ser venudes a les nostres terres. D'aquesta forma, Silvestre Segarra Aragó es convertí en espadenyer i en magatzemista de farina i d'altres productes agrícoles, és a dir, es convertí en industrial i comerciant. En aquesta època creiem que ja disposaria la seua pròpia red de treballadors a domicili, poc més enllà del cercle familiar i veinal.

L'any 1886 nasqué el seu primer fill, Silvestre Segarra Bonig. En els anys 1891-1892 començà a introduir-se en les tasques municipal, va ser nomenat conserge del "Casino Conservador" de la Vall d'Uixó, càrrec que segurament compraria (posteriorment el comprà sencer) i va nàixer el seu segon fill, Amado. Silvestre Segarra Bonig començà a rebre una educació orientada als negocis, combinant els treballs de manteniment i atenció del Casino amb la confecció d'espardenyes i amb classes particulars de comptabilitat, solfeig i piano⁹.

Al taller d'espardenyes i al magatzem de farina es va afegir el cobrament de l'alquiler del Casino Conservador, el que completà una acumulació de capital que a principis del segle XX permetí a Silvestre Segarra Aragó dedicar-se exclusivament als seus negocis, que ja anava formant una clientela satisfeta a nivell estatal per correspondència i ferrocarril. Per altra banda, també es consolidà la venda de farina a l'engròs per totes les comarques de Castelló.

En 1904, després d'una vaga de treballadors espadenyers, s'establí una Agrupació Socialista a la Vall d'Uixó, destinada a defensar els interesos d'aquests. És la prova de que la indústria espadenyera havia assolit un nivell important en la localitat i de que les forces productives es trobaven prou consolidades. Segurament com a reacció sorgí una "Sociedad Cooperativa de Crédito y Producción", dependent del Gremi d'Espardenyers i patrocinada i recolzada per la patronal¹⁰. Aquesta segona associació nasqué baix la influència del catolicisme social i respon bàsicament a la necessitat i la possibilitat dels patrons, també Silvestre Segarra Aragó, de controlar d'alguna manera les associacions dels treballadors, especialment a la part d'aquests més catòlics, dòcils i influenciabls, els quals desconfiaven de les revolucionàries organitzacions socialistes.

A partir d'aquest moment la rivalitat entre aquests dos tipus d'associacions obreres marcaran la dinàmica històrica de la Vall d'Uixó. Bàsicament l'Agrupació Socialista esdevindrà laica i revolucionària, mentre que la "Societat Cooperativa" estarà marcada per l'ordre, el catolicisme social i el control patronal. Això ens explicarà molts elements de l'evolució històrica posterior.

EL PAS A LA FÀBRICA

L'any 1906 marcà el punt d'eixida d'una nova dinàmica pels negocis de la família Segarra. Silvestre Segarra Bonig es casà, encara que seguí participant de la mateixa forma al negoci familiar, que ja estava prou consolidat inclús a nivell extraregional. En un dels seus nombrosos viatges per tot l'Estat espanyol, els contactes comercials van quallar en l'acord amb un altre comerciant per presentar-se a una subhasta d'espardenyes per l'exèrcit. Però una vegada finalitzada la producció, l'adjudicació fracassà. Malgrat això, tot no va ser negatiu, ja que a ulls de la família Segarra s'obrí un nou i ampli camp econòmic per col·locar els seus productes, camp econòmic que per primera vegada apareixia al seu abast.

9. Barrejant així tant coneixements pràctics sobre els productes industrials als quals dedicaria tota la seua vida com coneixements teòrics orientats a la direcció del negoci familiar. Açò també pot ser considerat com la prova de que en aquests moments el negoci de Silvestre Segarra Aragó encara no tenia una importància destacable malgrat que els seus propietaris començaven a preparar-se pel futur.

10. S. GARRIDO, *Los trabajadoras de las derechas*. Diputació de Castelló. Castelló, 1986. Pp.148-149.

Per fer front a aquest acord els Segarra van reformar, realitzant algunes irregularitats municipals, la seua casa a la Vall d'Uixó, per convertir-la en fàbrica d'espadenyes. Inicialment disposaren amb cinc obrers cossidors i "unes quantes obreres"¹¹. Per primera vegada es va reglamentar l'horari de treball, introduint un pla de treball rígid i exclusiu en un espai físic concret, com a resposta a les exigències d'una producció amb terminis de temps rígids i determinats. El salari augmentà, però a costa d'una explotació molt més dura. Així, la base del negoci passà a ser la fàbrica, deixant els distints treballs a domicili en un pla secundari.

Silvestre Segarra Bonig no es resignà i acabà col·locant la producció anterior (mantinguda en stock) en altres subhastes de l'exèrcit. A partir d'aquest moment, recolzant-se en una intensificació de l'explotació de la mà d'obra, la família Segarra aconseguí un producte prou competitiu com per accedir amb garanties als mercats militars¹², que ben prompte es convertiren en el seu principal client. Aquesta és la base de la consolidació de l'empresa Segarra com a gran empresa dins l'àmbit estatal.

En aquest context, els crèdits industrials i la fàbrica començaren a créixer ràpidament. La fàbrica era dirigida per Silvestre Segarra Aragó i els seus fills, dels qui Silvestre es dedicava fonamentalment a viatjar per tota Espanya i Nord d'Àfrica a la recerca de nous mercats, noves adjudicacions i noves relacions comercials que obriren les seues portes a l'empresa.

A partir de 1906 Silvestre Segarra Aragó també començà un procés de compra de finques urbanes i rurals que serviran a l'empresa tant com a possibilitat de diversificar el seu negoci, mitjançant la venda de productes agrícoles, com a garantia per a crèdits i operacions financeres.

En aquest temps també participà intensament en la política municipal, ja que fou elegit primer tinent d'alcalde i president de la Comissió d'Hisenda municipal. A més, actuà com a alcalde en funcions en diversos períodes als anys 1906-1908. Bàsicament la seua contribució destacà per dur a terme dures mesures de racionalització i regularització econòmiques, per l'impuls a la instal·lació de l'alumbrament elèctric, i per la utilització de la seua influència per obtenir concessions per convertir en fàbriques les seues cases i en algun assumpte de corrupció. Aproximadament en 1910 deixà la seua activitat, que no influència, política i passà a dedicar-se plenament als seus negocis.

Per altra banda, la conflictivitat social anava en augment. Els períodes en el que no es podia produir, per la dinàmica de les subhastes, que implicaven períodes de fort ritme productiu per fer front als comandaments i períodes d'atur en espera de noves adjudicacions, suposaven l'enviament a l'atur pur i dur de molts treballadors que acabaven per organitzar-se i radicalitzar les seues postures, creant òrgans d'autodefensa com "caixes de socors i préstecs", sindicats, partits polítics, etc. Probablement els patrons es veurién obligats a cedir certes condicions dintre del marc del sindicalisme dirigit pel catolicisme social.

A principis de 1912 es creà la "Razón Social Silvestre Segarra e Hijo, Sociedad Regular Colectiva", com a clara conseqüència de la consolidació de l'empresa. El capital inicial fou de 115.000 ptes., 100.000 ptes de Silvestre Segarra Aragó i 15.000 ptes de Silvestre Segarra Bonig. Els beneficis es repartiren en la proporció de dues terceres parts pel pare i una tercera part pel fill. A més, es pactà que la duració de la societat seria de 10 anys i el seu objecte el comerç en general. Poc després, posteriorment a una crisi de crèdit financer, la resta dels germans, Amado, Ernesto, Teresa i José serien admesos com a nou socis.

La Primera Guerra Mundial (1914-1918) significà una etapa d'expansió per l'empresa, convertida ja en regular abastidora de l'exèrcit i en exportadora d'espadenyes fonamentalment, a Àfrica, Amèrica, etc. L'explotació dels treballadors era intensa, arribant-se a treballar de 16 a 18 hores diàries.

11. *Revista Escuela de Aprendices*, nº 66. Novembre, 1946. Arxiu Històric Municipal de Castelló.

12. Les millores que convertien els productes Segarra en atractius eren bàsicament un reforçament del cosit de les espadenyes i l'oferiment de servir immediatament a la subhasta les espadenyes contractades.

El procés d'acumulació de terres no s'aturà i en 1919-1920 s'introduí un nou producte: l calçat amb pis de cuir, més adequat per l'exèrcit i que acabarà imposant-se amb el temps. El nou producte exigia una nova fàbrica i prompte s'arribà a una producció d'uns 3.000 parells diaris, dels que alguns també s'orientaren al mercat civil.

En aquest període de temps es produí una forta conflictivitat social a l'empresa (vagues, etc.), segurament per la intensificació de l'explotació, que pareix ser que va ser solucionada amb una pujada dels salaris dels treballadors adscrits a les entitats catòliques, que no havien recolzat les vagues. Part d'aquests treballadors en vaga, uns 1.500 en total en la Vall d'Uixó, no van tindre més remei que emigrar. L'opció de la família Segarra pels treballadors "catòlics" pareix que era clara. S'inaugurava així una pràctica d'afavoriment que continuament agreujarà la conflictivitat social, com vorem especialment a la Segona República.

Per la seua banda, l'empresa Segarra no parava de comprar finques urbanes i rurals i amb l'arribada de la dictadura de Primo de Rivera es convertí ja definitivament en un dels majors proveïdors de calçat de l'exèrcit. El poder que acumulà Silvestre Segarra Aragó s'evidencià en el fet que en 1923 l'Ajuntament de la Vall d'Uixó posà el seu nom a la plaça on es situava la seua principal indústria, amb tot el que suposa posar el nom d'una persona viva (62 anys) a una plaça. A més, en 1924 l'empresa rebé el reconeixement de la dictadura amb la concessió de la "Medalla del Trabajo de Segunda Clase" i es va ampliar el termini de duració de l'escriptura de la seua creació per temps indefinit. Era el triomf del projecte empresarial de la família Segarra.

Aquests mateix any es van crear sis models de calçat de cavaller per vendre-los en establiments no sabateries, mitjançant una comissió per parell. Així, s'arribà a vendre aquesta producció en més de 500 cases i s'obriren tendes pròpies a tota Espanya i algunes per l'estranger. Una nova mecanització i els dos primers camions completaren la configuració de les tres fàbriques d'espardenyes i el taller de construcció de calçat que componien bàsicament en aquest moment l'empresa Segarra.

Ja en 1930 començà la construcció de la gran fàbrica de calçat a les afores de la Vall d'Uixó, la "fàbrica central", que a partir d'aquest moment anirà consolidant-se i expandint-se. Mostra del poder i la capacitat econòmica que ja tenia Silvestre Segarra Aragó és el fet que es traslladà a Berlin per fer-se una traqueotomia, luxe que no tots es podien permetre.

CREIXEMENT I CONFLICTIVITAT SOCIAL (1931-1939)

Amb l'arribada, en 1931, de la Segona República s'obrí un període democràtic que afavoria la reivindicació dels drets sociolaborals, la llibertat, l'associacionisme, la igualtat, etc., posant en evidència totes les condicions d'explotació que any darrere any havien existit i plantejant un nou ordre distint del tradicional. Així, al llarg d'aquest període els treballadors prengueren la iniciativa, en un intent de posar en pràctica una major justícia social. El tradicional status quo sociolaboral i el domini dels patrons es voran ben prompte "amenatzats" per les millores i la tendència cap a la igualtat i la llibertat que els treballadors aniran aconseguint.

A l'empresa Segarra també es donà aquesta conflictivitat, encara que amb un gran protagonisme dels patrons, amb la seua actitud front a les reivindicacions dels treballadors. Malgrat tot, el període republicà no fou dolent econòmicament per l'empresa. En aquest context, la consciència i la polarització de classes fou evident i els protagonistes de la lluita s'identifiquen clarament.

Poc després d'abril de 1931 l'Ajuntament, en mans de la "Conjunción republicano-socialista" denuncià algunes de les irregularitats municipals de l'empresa Segarra¹³ i, sobre tot, cridà l'atenció sobre

13. És simptomàtic el fet que és durant la Segona República quan es donen a conèixer aquestes irregularitats i aquestes denúncies. Al mateix temps, pareix evident que no eren noves, sinó que la situació es produïa des de fa temps.

un fet que es produirà durant tota la República: la contractació per part de la família Segarra d'obrers forasters, de procedència agrícola i no especialitzats, que eren utilitzats com a mà d'obra barata, dependent i sumisa per la construcció de la gran fàbrica de calçat i pel treball de les seues terres, en perjudici dels obrers i obreres de la Vall d'Uixó, més cars per la seua especialització i més conflictius per la seua afiliació a partits polítics i sindicats. De fet, això es convertí en motiu d'acomiadament pels Segarra.

L'Ajuntament comunicà reiteradament a la família Segarra la petició de donar treball als treballadors de la localitat, en compliment de les lleis socials i per evitar futurs conflictes socials, ja que existia un elevat atur, amenaçant de denunciar el seu cas a totes les instàncies legals. La família Segarra no va fer cas, recolzats per la guàrdia civil local, que el propi Ajuntament qualificà d'enemic del poble.

En abril de 1932 els Segarra van detindre la producció, enviant uns 200 treballadors a l'atur i aguditzant els problemes socials. L'Ajuntament creà una borsa de treball que no va funcionar i s'envià l'assumpte fins al ministre de Treball. Es convocaren fins a tres reunions entre treballadors i patrons, però aquests últims no acudiren a cap, demostrant així el seu interès per arribar a una solució consensuada.

El conflicte es radicalitzà aquest mateix any quan els patrons intentaren renegociar els contractes laborals signats prèviament pel ministre de Treball i quan es demostrà l'existència de reunions de la patronal¹⁴ per aconseguir un acord mitjançant el qual tots acomiadaren als seus obrers que pertanyien al "Centro Obrero", arribant-se inclús a coaccions dintre d'ells mateixos i a la conclusió que només es podia donar treball als treballadors dels centres catòlics. Poc després plourien les denúncies d'incompliment de contractes i de l'aparició de treballadors d'associacions catòliques que no respectaven l'horari de treball, tot treballant més hores de les que estaven estipulades.

Tot i això en 1932 l'empresa Segarra inaugurà la seua nova fàbrica de calçat a la carretera de Xilxes (a 1 km. de la ciutat, en la seua actual ubicació), transformant la seua antiga fàbrica de calçat (carrer Cueva Santa) en fàbrica d'adobaments, i començant una etapa de producció de calçat de més qualitat destinada als mercats militar i civil.

El procés de producció passà a ser més complet i autònom, ja que les pells del calçat s'adobaven a la mateixa localitat. Això permetia a l'empresa una major autosuficiència, capacitat i competitivitat, tot inaugurant un model econòmic quasi autàrctic que afavorí progressivament l'aparició de pràctiques paternalistes i d'obres socials com clínica i economat, serveis que intentaven proporcionar assistència social als treballadors de Segarra, majoritàriament catòlics i que no gaudien dels serveis que tenien la resta de treballadors (cooperatives, associacions mutues, caixes de socors, etc.).

La conflictivitat es mantingué en aquests termes al llarg de tota la Segona República, aguditzada en certs moments per crisis que afectaven al sector espartenyer, encara que en tenim menys notícies al període 1933-1936, justament quan governaven els conservadors i la família Segarra més col·laborà amb l'Ajuntament.

En canvi, existeixen notícies d'instabilitat social a principis d'octubre de 1934, simultàniament a la Revolució d'Astúries. Es van produir una gran quantitat d'avalots a la Vall d'Uixó que van fer necessària la intervenció d'efectius de la guàrdia civil per mantindre l'ordre i de la Creu Roja per atendre als ferits. Els membres de l'Ajuntament implicats van ser substituïts i la seua acció de govern es paralizà unes setmanes. La guàrdia civil acabà reprimint amb duresa el moviment revolucionari, detenint a tots els dirigents i implicats. A partir d'aquest moment, les protestes socials es limitaren a denúncies d'incompliment de contractes i a l'aparició de nombroses pintades "subversives" pels carrers. Malgrat tot, com hem vist, la instabilitat fou en gran part responsabilitat dels patrons i dels Segarra.

14. Les reunions es celebraren en una de les esglésies de la Vall d'Uixó, el que fa pensar que l'Església col·laborà amb la patronal en aquest conflicte.

INTRODUCCIO A LA HISTORIA DE L'EMPRESA SEGARRA DE LA VALL D'UIXÓ (1861-1952)

L'empresa Segarra gaudí durant la Segona República d'un període d'expansió econòmica amb grans beneficis, contractant a prop de 3.000 treballadors fidels, augmentant la producció (uns 5.000 parells diaris de sabates i espadenyes) i consolidant la seua pròpia xarxa de tendes (Barcelona, Madrid, València, Sevilla, Gijón, Castelló, etc.) per vendre al públic els seus productes.

La Segona República es caracteritzà a la Vall d'Uixó, doncs, per una forta inestabilitat social, amb unes causes concretes, però també fou un període d'esperances, de llibertat i d'articulació de la societat civil, en totes unes variades formes d'expressió (associacions patronals, obreres, polítiques, d'oci, esport, culturals, etc.) que poc després quedarien desarticulades.

Al començar el conflicte civil, en juliol de 1936, el poder en la zona republicana es va fragmentar provisionalment, manifestant-se moviments revolucionaris que es van fer amb els poders locals. Les majors indústries van ser col·lectivitzades o sotmeses a "control obrer"¹⁵.

L'Ajuntament de la Vall d'Uixó caigué en mans del "Comité del Front Popular". Les grans fàbriques de l'empresa Segarra es van sotmetre a "control obrer" pel Front Popular local, sota la direcció del sindicat UGT i mitjançant la societat obrera "La Protectora".

La Vall d'Uixó, nucli com hem vist d'una forta tradició obrera, va viure la guerra amb una gran intensitat: producció d'espadenyes destinades a les milícies, enviaments d'aliments i productes de primera necessitat als fronts, declaracions de solidaritat, acollida de refugiats, de xiquets de refugiats (més de 80 en abril de 1937), creant escoles de milícies, etc., i tot malgrat l'escassetat de productes, la pujada de preus, la guerra, etc.

La producció a l'empresa Segarra no es va aturar. Inclús es van fer millores, com la construcció en 1937 d'una nova fàbrica d'adobaments, la millora de la canalització d'aigües, etc. Després d'un viu debat entre les forces polítiques, es primà la producció front a les obres de defensa de la fàbrica (es proposava construir una muralla), s'establiren normes tendents a la igualtat de sexes en el treball (proposta comunista), etc.

En setembre d'aquests any l'empresa fou intervinguda per l'Estat, passant poc després a intensificar la seua producció de calçat militar a favor del Front Antifeixista. Potser també es produí armament, com en moltes fàbriques castellonenques, però no ho podem confirmar¹⁶.

En abril de 1938 l'exèrcit nacionalista arribà a Vinaròs i començà a avançar cap al Sud. El 15 de juny ocuparen Castelló, però l'ofensiva es va aturar a l'altura de Viver-la Vall d'Uixó, consolidant-se una línia de front estable fins a la fi de la guerra. Així, els dies 30 de maig i 4 de juny de 1938 la Vall d'Uixó sofrí els bombardeigs de l'exèrcit nacional, que van acabar destruint gran part dels edificis i fent que es decretara l'evacuació obligatòria de la localitat.

En aquests moments la família Segarra també fou obligada a deixar la ciutat. Una de les conseqüències fou la desaparició (destrucció? amagament? pèrdua?...) de la documentació de l'empresa fins aleshores, el que, per nosaltres, significa una pèrdua historiogràfica molt important.

L'Ajuntament de la Vall d'Uixó es traslladà a València, com Silvestre Segarra Bonig, que va anar a casa de la seua filla Josefa. Silvestre Segarra Aragó i els altres fills van anar a Alfondegulla, refugiant-se en un mas entre les montanyes. A la Vall d'Uixó només va quedar l'exèrcit republicà. Aquesta situació durà fins abril de 1939, el final de la guerra.

El dia 29 de març de 1939, amb la caiguda de Madrid, la República s'enfonsà i les tropes franquistes van entrar sense oposició en una Vall d'Uixó d'erruïda i quasi fantasmal, sense aigua, llum, etc. Ben prompte s'establí una nova autoritat, franquista, amb la que ràpidament col·laborà una part de la societat civil, entre la que estava la família Segarra. La guerra havia acabat. Els treballadors de la Vall d'Uixó resistiren fins a l'últim moment, però la victòria dels franquistes donaria pas a un temps nou, totalment diferent del que havien somniat i pel que havien lluitat.

15. A. BOSCH, *Ugetistas y libertarios. Guerra civil y revolución en el País Valenciano. 1936-1939*. IVEI. Valencia, 1983.

16. J. CATALAN, *La economía española y la Segunda Guerra Mundial*. ARIEL. Barcelona, 1995. Pàg. 50.

L'ARRIBADA DEL FRANQUISME I EL DESENVOLUPAMENT EMPRESARIAL

Una vegada finalitzada la guerra calia reconstruir la ciutat i normalitzar la seua quotidianitat, el que implicava el restabliment de l'autoritat municipal, les tasques de neteja i desrunament i la instal·lació dels que tornaven (els qui no moriren o, d'una forma o altra, s'exiliaren). L'arribada del franquisme i del seu Estat totalitari es manifestà especialment en el control civil i en el control, la movilització i la militarització de la vida quotidiana.

En desembre de 1939 el caudillo adoptà la ciutat per la seua precària situació. Això significava ajudes oficials especials del nou règim mitjançant organismes públics com "Regiones Devastadas", que tenien com a objectiu la reconstrucció nacional. Aquestes ajudes públiques es concretaren en gener de 1940 en un crèdit a la reconstrucció del Banco de Crédito Local de 120.000 ptes. i l'exempció de la contribució urbana i rústica durant cinc anys. Aquest règim d'adopció finalitzaria en desembre de 1942, encara que va ser renovat i perllongat fins desembre de 1945, quan les autoritats reconeixen que encara no ha arribat la plena normalització.

En aquests moments la família Segarra tingué un gran protagonisme pel seu suport a la reconstrucció i activació de l'economia de la ciutat, ja que va recuperar les seues fàbriques, que només van ser destruïdes parcialment, encara que part de la maquinària fou evacuada, iniciant ben prompte la producció. A més, tingué un fort paper polític, intentant d'aclarir els esdeveniments recents.

Des d'aquests primers moments es van movilitzar entre 250 i 500 persones per a la reconstrucció i l'inici de la producció. La família Segarra es va vore recolzada tant pel sector econòmic privat (crèdits de diversos bancs, etc.) com dels oficials del nou Estat, en una clara identificació d'interesos. Així, en total l'empresa va rebre ajudes i crèdits per uns set milions de pessetes, xifra que desborda totalment les ajudes públiques rebudes pel propi municipi de la Vall d'Uixó.

L'Estat franquista donà suport a la família Segarra i al seu projecte i ella proclamà la seua adhesió inquebrantable, iniciant-se una col·laboració ferma amb els components bàsics d'aquest nou Estat: església, Falange i exèrcit. Per mobilitzar a la població per la reconstrucció de les fàbriques sense aturar la producció era necessari integrar els antics treballadors (especialitzats), el que es va fer mitjançant un estricte control polític, que incloïa un exhaustiu interrogatori de 52 preguntes dissenyat per la Falange local i la família Segarra, que tractava d'aclarir el rol republicà del treballador, el seu passat polític i sindical, l'activitat durant la guerra i tota mena de dades sobre el "control obrer" de la fàbrica.

D'aquesta manera la Falange i la família Segarra s'uniren per "depurar" i investigar als treballadors. Hem de recordar que una Ordre del Ministeri d'Organització i Acció Sindical de 1938 establia un termini de tres mesos a partir de la "liberació" per que els patrons efectuaren la depuració¹⁷. Segurament aquesta "depuració" fou efectiva, ja que els treballadors que no s'havien pogut exiliar i tingueren un passat esquerrà serien probablement "perdonats" pels Segarra, és a dir, vigilats i advertits a partir d'eixe moment, en continua sospita, amb el que es convertirien en treballadors més dòcils. Aquest "perdó" pensem que també s'explicaria per la manca de mà d'obra qualificada necessària per reprendre la producció.

Així, s'obrí una nova etapa a l'empresa Segarra basada en el favoritisme, les influències del nou règim i el poder que a nivell local assolí la família que la dirigia. A partir d'aquest moment estaria en condicions de completar i construir un model sòcio-econòmic nou, encara que amb antigues arrels, l'autarquisme econòmic barrejat amb pràctiques paternalistes, que els donarà un gran poder i influència.

Ja en 1939 es començà a reconstruir la clínica de l'empresa i es posà en funcionament la "Escuela de Aprendices" i l'economat, al mateix temps que s'iniciaren les obres del camp d'esport propi. La família

17. C. MOLINERO i P. Ysàs, *Els industrials catalans durant el franquisme*. EUMO. Romanyà, 1991. Pàg. 67; i *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*. EUMO. Romanyà, 1992.

Segarra tenia ben clar el que volia aconseguir. Per atendre tots aquests serveis l'empresa es dedicà, a partir de 1940, a comprar finques rurals i urbanes a la Vall d'Uixó, la Llosa, Moncofa, Sagunt etc., consolidant-se com a gran propietària.

L'expansió de l'empresa en estes noves condicions favorables van fer que la família Segarra acordara l'ampliació de la societat: es mantenia la forma de societat mercantil regular col·lectiva, dedicant-se al comerç en general i amb una duració de 20 anys; la nova denominació de l'empresa fou "Silvestre Segarra e Hijos"; el capital social s'amplià de 711.312 ptes. en 1939 a 5.000.000 ptes.; els beneficis passaven a ser repartits en parts igual entre el pare i els fills, inclosa la filla, encara que aquesta no podia formar part de la gerència i la representació de la societat.

Les ajudes oficials es materialitzaren, per exemple, quan es permetí la instal·lació de dos surtidors de combustible, concessions de subministraments extraordinaris i amb la concessió des dels inicis del règim de la llicència d'importació, només concedida a determinades empreses i que suposava una font d'ingresos important per als grups ben situats en relació al poder¹⁸.

En gener de 1941 morí Silvestre Segarra Aragó, fundador de l'empresa, d'una neumònia, convertint-se aquesta mort en un autèntic aconteciment social de màxima importància per a la zona. Aquesta mort fou utilitzada ideològicament per idealitzar la seua figura i consolidar el paternalisme industrial que es practicava. Així, es tancava un cicle a l'empresa, ja que els fills adquiriren el màxim protagonisme.

Aquest mateix any començà a funcionar el menjador per als treballadors, s'iniciaren les obres de canalització d'aigües des d'un pou de l'empresa a la Llosa i s'inaugurà una nova fàbrica d'abonaments, que es trauria de les restes de la pell i de la granja de l'economat.

La situació a l'empresa es normalitzà amb la confecció d'un reglament de règim intern que donà un gran poder als patrons a l'hora d'establir les condicions de treball. Recordem que totes les empreses de més de 50 treballadors havien de disposar per llei d'aquest reglament, fet per l'empresari, encara que tenia que ser aprovat per les autoritats oficials laborals¹⁹. Així, s'establí clarament la jerarquia, horaris, condicions d'admissió vacances, accidents, higiene, sancions, acomiadaments, millores, gratificacions, etc. La gerència quedava com l'autoritat suprema i indiscutible de l'empresa, a la que els treballadors tenien el deure d'obeir.

1942 va ser l'any de la consagració de l'empresa. L'aniversari de la mort del fundador, el recolzament econòmic a l'Ajuntament de la Vall d'Uixó i la concessió de la "Medalla al Mérito en el Trabajo" amb la categoria d'or, juntament amb la visita de personatges polítics, militars i civils de primer ordre i l'avanç dels nous serveis de l'empresa (cartilles d'estalvis, pagaments extraordinaris, etc.), la consolidaren encara més a tots els nivells.

L'empresa no va parar de comprar terres i ben prompte es caracteritzà per una intensa acció com a impulsora d'obres públiques (vivendes, carreteres, etc.). En 1943 es perfeccionà la biblioteca de l'empresa, destinada a culturitzar en el sentit adequat i distraure als treballadors, es creà una secció de vestuari a l'economat, es facilità el crèdit als treballadors, es creà un grup de la Sección Femenina amb treballadores, que s'afegia a l'existent del Frente de Juventudes i s'inauguraren nous tallers de guants i cola, així com un nou taller mecànic.

L'any 1944 es dedicà fonamentalment a les millores tècniques i organitzatives, al mateix temps que els serveis socials de l'empresa es perfeccionaven (repartiment d'aliments dos cops per setmana, venda exclusiva de bicicletes, millores en la granja, etc.). També s'implantà el segur d'enfermetat obligatori, encara que era una imposició estatal: la família Segarra convertí en hàbit el fet de presentar aquestes ordres estatals com a iniciatives i èxits de l'empresa, ja que els seus contactes polítics i comercials els permetien anunciar-les abans que es feren públiques. Per una altra banda, aquestes millores es van fer necessàries

18. AA.VV., *Franquisme. Sobre resistència i consens a Catalunya (1938-1959)*. Crítica. Barcelona, 1990. Pp. 83-86.

19. C. MOLINERO i P. Ysàs, op. cit. (1991), pàg. 68.

per la supervivència d'una població sotmesa a la misèria i a la pitjor crisi econòmica del segle XX a l'Estat espanyol.

Es continuà fent obres públiques d'interès per l'empresa (carreteres, etc.) i s'amplià el camp d'esports. La renovació de la maquinària de les fàbriques fou molt forta, en un intent per part de l'empresa, segura en les condicions del nou règim, d'augmentar la producció dins d'un sistema on tenia assegurada la venda. També aquest any es celebraren les primeres eleccions sindicals a l'empresa, amb una participació estimada del 92,50% dels treballadors. Els elegits eren de confiança dels gerents. Tot quedava controlat.

En 1945 es creà el "Consejo de Protección Escolar" de la Vall d'Uixó, òrgan educatiu municipal que va servir a l'empresa Segarra per controlar l'àmbit educatiu de la localitat. Aquest any fou de realització de projectes: s'inauguraren oficialment la colònia d'obriers (100 vivendes, esglèsia, escola, mercat, fonts, etc.), la clínica d'obriers, la rondalla de l'empresa i la portada d'aigües des de la Llosa. A més, començà a construir-se l'hotel "Segarra". Es multiplicaren les pràctiques paternalistes de l'empresa: concursos literaris sobre l'empresa, premis, etc. Altres serveis socials que es varen incorporar van ser la "Mutualidad Escolar Segarra" i el "Coto Escolar".

En el període 1947-1950 s'inicià la fabricació de pisos de goma i calçat vulcanitzat, la fabricació de cartró, claus i sivelles, començaren els treballs de fundició, extractes d'adobaments i fusta, d'explotació d'una mina de baritina a Assuébar (utilitzada per fer pintura, sals de bari, paper, cartulina, etc.), etc.

Aquest projecte continuà la seua evolució, consolidant-se dins l'Espanya franquista. Així, l'any 1952 les noves condicions econòmiques van aconsellar la preparació de l'empresa per un nou mercat, especialment a l'exterior, mitjançant la seua transformació en Societat Anònima.

LES PRÀCTIQUES PATERNALISTES A L'EMPRESA SEGARRA

Anomenem paternalisme industrial a un conjunt de pràctiques patronals en la indústria utilitzades especialment al segle XIX consistents en la concessió per part de la direcció de les empreses de certs serveis socials als seus treballadors, dins d'una especial concepció familiar de les relacions laborals, amb un fort contacte amb les doctrines del catolicisme social.

D'aquesta forma, patrons i treballadors són concebuts com a membres d'una família on el patró és el pare i els treballadors els fills. Així, el patró es preocupa dels treballadors al mateix temps que els educa, en una operació on s'inclou la disciplina, el respecte, i la jerarquia. Com a bon pare el patró sap el que és dolent i el que és bo pel seu fill, l'aconsella, però també li mana i, si es precís, el castiga. Per la seua banda, el treballador ha de ser disciplinat, obedient, respectuós, agraït i, sobre tot, "treballador".

En aquest particular univers el patró ofereix als treballadors serveis socials de tota mena: vivendes dignes, aliments segurs, barats i de qualitat, sistemes financers, biblioteques, activitats sanes d'oci, adoctrinament de l'esperit, escoles adequades, excursions, etc. El treballador només ha de preocupar-se de treballar i viure feliç. D'aquesta manera, es nega la iniciativa dels treballadors a autoorganitzar-se per defensar els seus interessos i tindre els seus somnis, ja que és el patró qui ho fa per ells.²⁰

El paternalisme industrial era utilitzat, doncs, pels patrons per atraure, fixar i disciplinar a una mà d'obra escassa, difícil i, sobre tot, tendent a la revolució i les vagues. Si això s'aconseguia, no tenia preu pel patró, compensant totes les despeses de serveis socials que poguera acumular. Això explica el naixement i desenvolupament del paternalisme industrial a Europa, però aquestes pràctiques industrials tenien un

20. Aquest conjunt de pràctiques paternalistes es donaren especialment al segle XIX i minvaren fins pràcticament desaparèixer amb l'arribada del segle XX, amb el desenvolupament del capitalisme i l'Estat de Benestar.

perill pel patró: els treballadors podien acceptar esta situació però podien arribar a exigir al seu patró-pare cada vegada més i millors serveis socials, en una manera de lluita social.

Per això, cal advertir que el paternalisme industrial és un tema complex i amb molts angles d'anàlisi, moltes cares resultat de les situacions de força que es plantejen en cada moment entre treballadors i empresaris. L'arribada del franquisme creà les condicions adequades per que un nou paternalisme, en comunió amb l'Estat totalitari, el seu tradicionalisme, avantguardisme i catolicisme, poguera reviscolar. Això és el que ocorrí a la Vall d'Uixó.

Si analitzem els serveis socials que oferia l'empresa Segarra als seus treballadors descobrim, a banda de prestacions socials pròpiament dites, una intencionalitat sòcio-econòmica que encaixa perfectament amb el model paternalista, permetint a l'empresa disposar d'una mà d'obra barata, disciplinada, qualificada i sempre disposta al treball.

A continuació passem a descriure quines eren les més importants d'aquestes pràctiques industrials:

L'economat va ser la primera peça del sistema paternalista que es va col·locar, per la seua importància a l'hora de recuperar el mercat de treball després de la guerra civil. La seua funció era la d'abastir als treballadors de productes de primera necessitat, apartant-los al mateix temps dels perills d'un mercat sota mínims i amb una continua presència del mercat negre i creant una gran dependència respecte a l'empresa.

Els productes que s'oferien, primer un colp i després dos colps per setmana després de la jornada laboral, eren adquirits a l'engròs per l'empresa o eren produïts pels propis treballadors en els camps o en la granja de l'empresa. Fonamentalment es tractava d'ous, carn, peix (s'alquilava una flota de barques), fruita, verdura, etc. Aquests productes es descomptaven dels salaris i, d'aquesta forma, s'abaratien els costos de producció. Ben alimentada, la mà d'obra estava disposta pel treball.

L'economat tingué prou d'èxit en un temps en que el mercat de productes de primera necessitat no oferia grans oportunitats i les que oferia eren o molt cares o de molt baixa qualitat. Així poc a poc els dirigents de l'empresa Segarra el desenvoluparen ampliant la seua oferta de productes, com ara tota mena de peces de vestuari, tant d'home com de dona, mantes o inclús productes més secundaris com bicicletes. No seria estrany, doncs, pensar que seria més fàcil sobreviure en estes condicions que d'altra manera, pel que una pràctica que teòricament pot anar contra la llibertat dels treballadors, podia ser ben acceptada.

El menjador, que en 1945 va arribar a una capacitat de 3.000 persones, oferia un lloc i l'oportunitat per dinar sense perdre molt de temps durant la jornada laboral. Aquest menjar es demanava a l'entrada al treball i per ell es pagava una espècie de xec de l'empresa o es descomptava del salari. Per una altra banda, l'empresa no tingué més remei que oferir subministraments extraordinaris en dades senyalades (18 de juliol... religioses, polítiques, per bona conducta, etc.) que en realitat, com accepta la pròpia família Segarra, eren necessaris per la supervivència de la mà d'obra.

Una de les pràctiques industrials més espectaculars eren les vivendes de l'empresa, que permetien que els treballadors que acudien a la fàbrica (l'empresa va provocar un important fluxe migratori cap a la Vall d'Uixó) no visqueren en condicions de misèria i amoralitat. A l'empresa li convenia tant la salut física com la moral del treballador i la condició del seu treball. Així, en 1945 s'inauguraren 100 vivendes, totes elles dissenyades per l'arquitecte V. Traver i situades junt a la fàbrica que van ser financiadess per l'empresa i organismes oficials en còmodes terminis pels que l'empresa només pagà directament un 10% del cost total, mentre que la resta va ser pagat com pels propis inquilins al llarg dels anys que duraven els crèdits.

Amb les vivendes la mà d'obra permaneixia junta, propera, moralitzada (es crearen premis al bon comportament, al bon veïnatge, etc.), controlada i, sobre tot, preparada pel treball. Per una altra banda, la família Segarra tenia ben clar el perfil de treballador que volia que habitaren les vivendes, ja que es van posar tres condicions: ser cap de família, habitar a la Vall d'Uixó i no posseir casa pròpia.

La clínica, tot i que fou presentada com a benefactora únicament dels treballadors, complia la funció de mantindre la mà d'obra sana, en bones condicions físiques pel treball, convertint-se prompte en un dels elements de la política social de l'empresa més populars, ja que beneficiava directament els treballadors. Siga com siga, la clínica pareix ser que reunia totes les condicions i característiques d'un centre mèdic de primera qualitat, amb quiròfans, menjador, llits, jardí, etc. abarcant quasi totes les especialitats mèdiques i amb material de primer ordre, inclús importats d'Alemanya. Els treballadors malalts eren atesos per religioses i es convertí en un requisit indispensable per entrar a formar part del planter de l'empresa el reconeixement mèdic.

L'empresa Segarra també es va preocupar molt per l'educació dels treballadors i, especialment, dels seus fills, ja que això permetia la reproducció del sistema, assegurant-se l'existència d'una mà d'obra qualificada, disciplinada i adicta, tant als valors del règim com a la fidelitat a l'empresa. La "Escuela de Aprendices" moldejava als futurs treballadors i es basà en els principis del nacionalcatolicisme, nacionalsindicalisme i la formació professional i paternalista.

L'"Escuela de Aprendices" es posà en funcionament al mateix temps de la reconstrucció de l'empresa (1939), el que ens demostra l'interés que la família Segarra tenien en aquest aspecte. Després d'una etapa de provisionalitat l'escola va anar dividint els seus alumnes en quatre cursos, abarcant una edat de 14 als 17 anys que podia perllongar-se si es tenia èxit als estudis amb la possibilitat que ofería l'empresa de continuar-los a escoles superiors de Castelló i València. Així, en 1945 ja existia la possibilitat de especialització en contabilitat, teneria, disseny, química, electricitat i mecànica.

Aquest projecte educatiu també incloïa l'educació física i la religiosa. A més, es programaven excursions els caps de setmana on s'intensificava l'adoctrinament dels xiquets. En 1945 es creà el "Coto Escolar Silvestre Segarra", una mena de "colònia" infantil situada en terrenys de l'empresa en Sagunt on els xiquets eren enviats per un o uns dies per a la seua instrucció, combinant els aprenentatges amb l'instrucció paramilitar.

També s'oferia la "possibilitat", que acabà sent quasi obligatòria, de depositar els estalvis en el banc particular de l'empresa, que ofería serveis als treballadors com possibilitats de préstecs, crèdits, etc. Es posaren en pràctica premis a l'estalvi, la constància, etc. Tot això interessava a l'empresa perquè obtenia recursos i controlava tots els estalvis dels treballadors, que és el mateix que tindre'ls controlats. Així, els salaris tornaven a mans dels patrons.

L'últim grup de pràctiques paternalistes ho constitueixen les activitats d'oci. El paternalisme buscava ocupar tot el temps, tot el ser del treballador, per controlar-lo i aconseguir una major identificació mútua. No oblidem que normalment és al temps d'oci quan els treballadors es reuneixen, parlen, comparteixen experiències, pensen... i poden arribar a conclusions i projectes perillosos pels patrons.

Per evitar-ho, l'empresa Segarra, en col·laboració amb l'Estat franquista, desplegà un ampli programa d'activitats d'oci totalment dirigides. Les més importants van ser els esports: futbol, bàsquet, hòquei, ciclisme, atletisme, pilota, tennis, natació, etc. També destacaren la música, creant una rondalla amb els propis treballadors, concursos de tots els tipus, literaris, encreuats, culturals, etc., tots amb temes de l'empresa, l'Estat o la religió, i amb celebracions polítiques o de la pròpia empresa (final de curs, aniversari de la mort del fundador, etc.), on s'aprofitava per fer regals i cerimònies que subratllaven les jerarquies i els valors paternalistes.

Una pràctica que sovint l'empresà emprà fou la continua mobilització dels treballadors. Així, qualsevol festa de caràcter oficial, religiós o polític, o de la propia empresa era aprofitada per organitzar desfilades, concentracions marcial i tota mena d'actes de masses que perseguïen demostrar la fidelitat al règim i a l'empresa, i reforçar la seua autoritat.

Tots aquests elements, reforçats per la col·laboració de l'Església i la Falange, amb la propaganda nacionalsindicalista, la exaltació del treball, la jerarquia, la disciplina, la obediència i el concepte familiar-

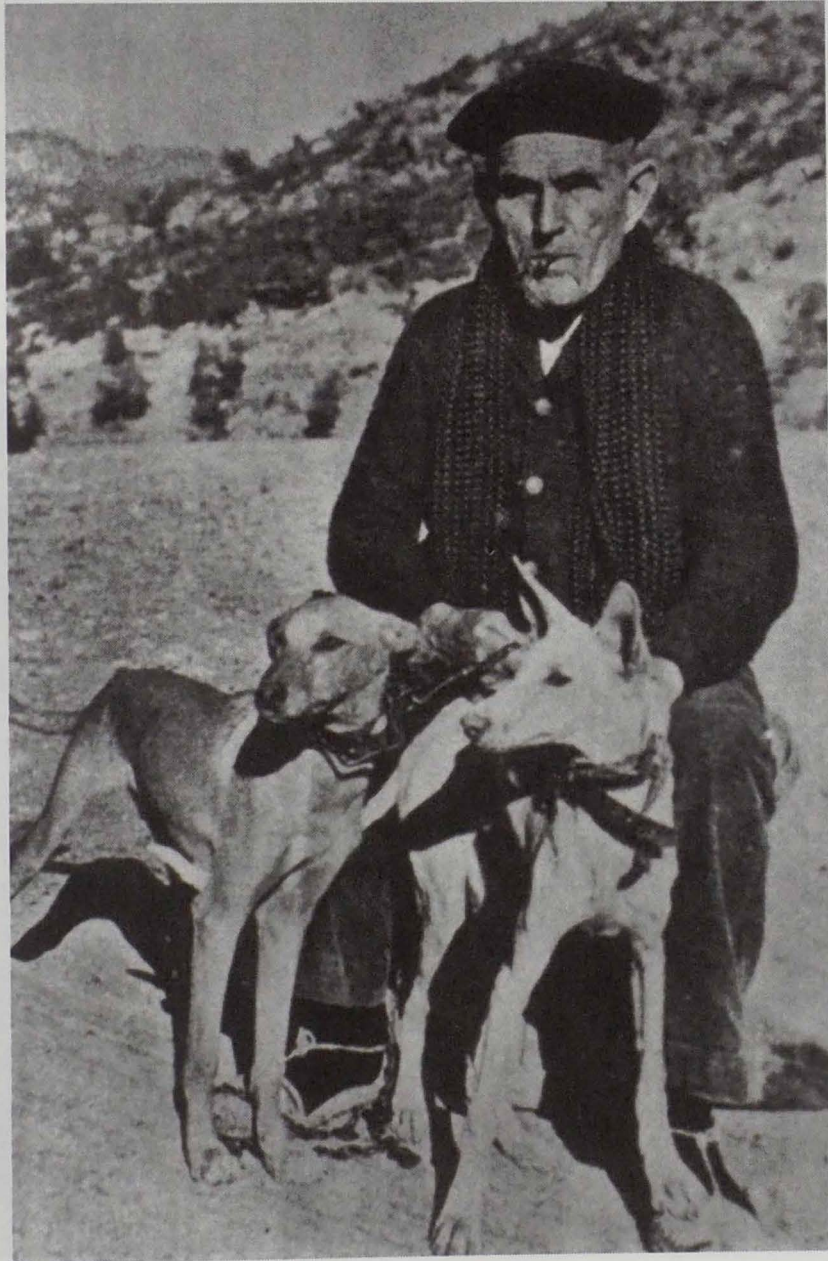
INTRODUCCIO A LA HISTORIA DE L'EMPRESA SEGARRA DE LA VALL D'UIXO (1861-1952)

paternalista del món del treball, tingueren com a resultat el control de la mà d'obra i la immersió en la societat industrial franquista.

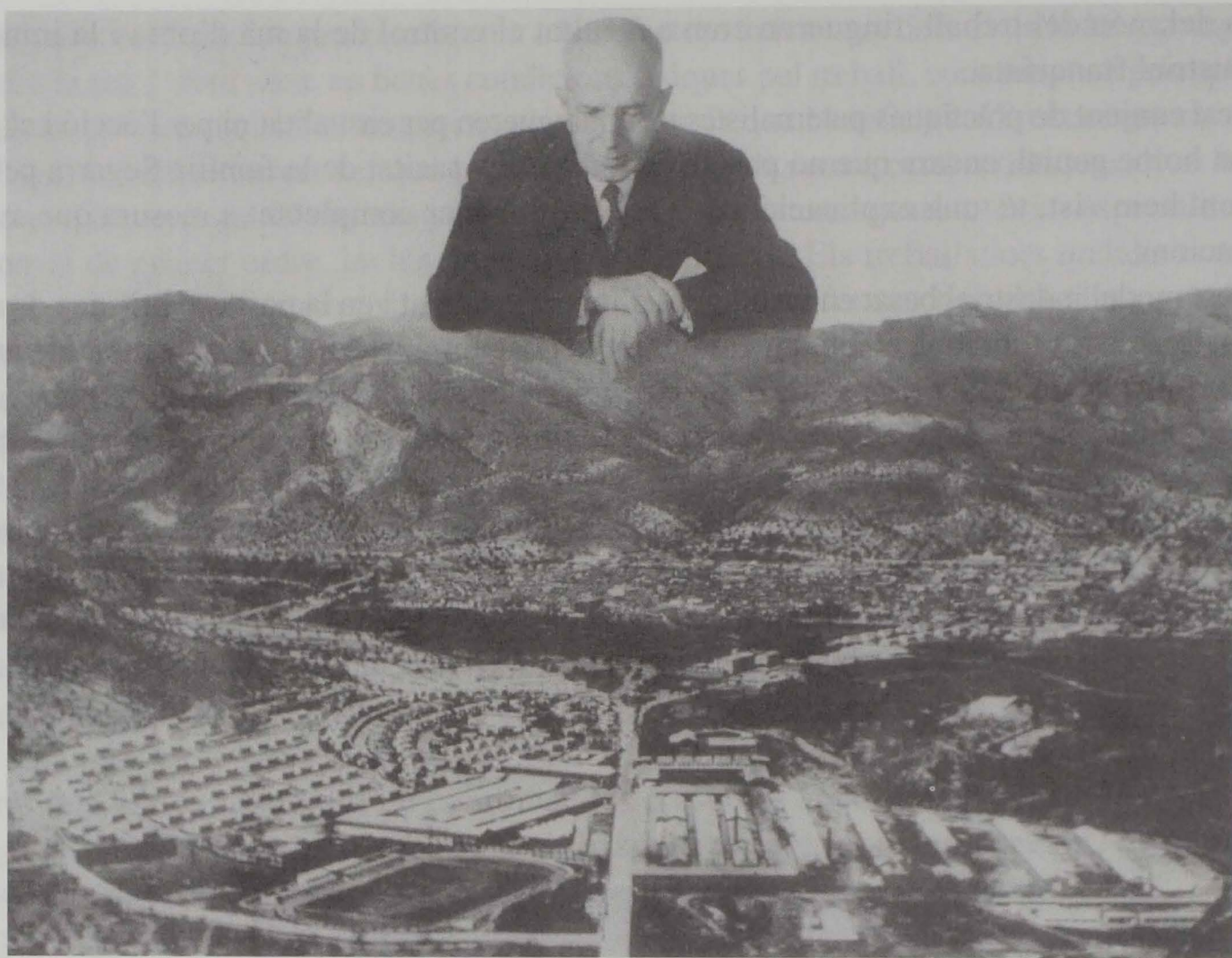
Aquest conjunt de pràctiques paternalistes no aparegueren per casualitat ni per l'acció i el pensament d'un suposat home genial, encara que no posem en dubte la capacitat de la família Segarra pels negocis, sinó que, com hem vist, té una explicació històrica que cal anar completant a mesura que avancem en les investigacions.

Aquest model industrial basat en un alt grau d'autoabastiment i en la posta en pràctica de nombroses pràctiques paternalistes funcionà efectivament durant la posguerra, encara que a mesura que avancem en les investigacions detectem actituds i fets que evidencien l'oposició de part dels treballadors, que poc a poc anaren organitzant-se i concientzant-se de la seua situació de subordinació. Així, a partir dels anys 1960 la contestació obrera a l'empresa Segarra anirà enfortint-se continuament.

Malgrat tot, en l'època que tractem d'analitzar, 1939-1947, es poden trobar entre els treballadors actituds de rebuig a la política de l'empresa, però també de col·laboració i de passivitat, el que ens planteja una anàlisi que no pot resoldre's en aquest article. La història de l'empresa Segarra ens planteja nombrosos i interessants problemes històrics i només estem començant a introduir-nos en ella...

Silvestre Segarra Aragó, fundador de l'empresa Segarra en els últims anys de la seua vida

Silvestre Segarra Bonig contempla la seua empresa en un muntatge que expressa clarament la seua política paternalista

Formació dels aprenents de l'escola de l'empresa a la Vall d'Uixó i cant del «Cara al sol» uniformats i «Prietas las filas»

Exercicis gimnàstics dels aprenents de l'escola de l'empresa amb un marcat ambient paramilitar

MANUEL SALVADOR GASPÀR

El castillo de Morella. Datos sobre su evolución.

«ESTUDIS CASTELLONENCOS»

Nº 7 1996-1997, pp. 667-696